

Л. В. ХАШИЄВА

МНОЖИННА ІДЕНТИЧНІСТЬ: РЕАЛІЇ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено феномен “множинної ідентичності”, що в умовах глобалізації стає однією з найбільш розповсюджених ідентифікаційних моделей. Проаналізовано перспективи конструювання національної ідентичності шляхом поєднання громадянської та етнічної ідентичності в межах т. з. моделі “демократичного громадянства”. Висвітлено роль держави в процесах інтеграції соціокультурного простору.

Ключові слова: множинна ідентичність, національно-культурна ідентичність, громадянська ідентичність, етнічна ідентичність, глобалізація, мультикультуралізм.

The article is devoted to the study of “multiple identities” phenomenon which is one of the most common identification models in the globalization context. The analysis of perspectives of the national identity constructing by combining civil and ethnic identity within the framework of so-called model of “democratic citizenship” is done. The role of the State in the process of social and cultural space integration is highlighted.

Key words: multiple identities, national and cultural identity, civil identity, ethnic identity, globalization, multiculturalism.

Дослідники відносять процес глобалізації до факторів, що значно загострили кризу національно-культурної ідентичності. При цьому остання розглядається як проблема досягнення єдності й життєздатності нації та збільшення культурних ресурсів її відтворення. Національно-культурна, етнокультурна та транснаціональна ідентичності – різні типи “об’єктів”, штучно створених у свідомості людей, за допомогою яких регулюються відносини й правила взаємодії між членами групи та іншими людьми. Поряд з іншими колективними ідентичностями вони утворюють складний каркас “множинної ідентичності”, що в умовах глобалізації стає однією з найбільш розповсюджених ідентифікаційних моделей. Адже на практиці далеко не завжди вдається поєднати політичні принципи конституційних демократій із цінностями, які вважаються пріоритетними в локальних культурах.

Складність ідентифікаційних процесів у різних країнах світу пояснюється одночасним проявом тенденцій до політизації ідеї культурних відмінностей, вичерпанням “старих” сценаріїв мультикультуралізму, недостатністю ресурсів множинної ідентичності. Наразі сучасні держави намагаються зберегти свій авторитет, культурні цінності та традиції в умовах

транснаціоналізації. Так, США, Китай, Франція, Японія, Іран та інші країни, що позиціонують себе як національні держави, пропонують своїм громадянам широкий спектр прав та свобод, перш за все громадянських, демократичних форм участі й самовизначення культурної приналежності (у тому числі права на збереження своєї етнокультурної ідентичності).

Досить непростим виявилось випробування глобалізацією і для української національно-культурної ідентичності. Процес ідентифікації в Україні в цілому відбувається досить напружено, і хоча низка тенденцій відповідає загальносвітовим, тим не менш, повсякчас очевиднішими стають розходження поглядів щодо основ соціальної згуртованості, нестабільність ціннісних орієнтирів, наявність слабких інтегруючих ідей.

Вітчизняні науковці, що досліджують відповідну проблематику, все частіше наголошують на тому, що державні практики щодо формування національної ідентичності українців піддаються впливу традиційного розколу – ідейного та культурного.

Так, Л. Нагорна у своєму комплексному дослідженні, присвяченому проблемам соціокультурних ідентичностей, зокрема зазначає, що притаманна українським владним структурам непослідовність вкупі з протистоянням різних політичних сил мала свого часу як позитивні, так і негативні наслідки [5, с. 79]. До позитивних вона відносить той факт, що Україна не стала на шлях етнократії, як це сталося у країнах Балтії. Самовизначення України здійснювалося не на базі національно-етнічної, а на основі національно-державницької парадигми, практично без дискусій було затверджено “територіальний” варіант громадянства. Тим не менш, на думку Л. Нагорної, фундамент для небезпечного “дрейфу у бік етнізації” все ж було закладено. Зокрема, Конституція 1996 р. виявилася не вільною від впливу ідей етнічної селекції. У Ст.11 консолідаційні завдання держави сформульовані таким чином, що стосуються лише української етності [5, с. 79].

В умовах модернізації конструювання національної ідентичності, з одного боку, пов’язується з ризиком ідеалізації минулого, а з іншого – несе загрозу історико-культурного забуття, підміни фактів, трансформації символічного простору. Звертання до “національних травм”, – пише Л. Нагорна. – яке надто часто служить досягненню короткочасних політичних цілей, відлунує у колективній свідомості своєрідним “лакримогенезисом” (термін М. фон Гагена) – постійним “жалібним плачем” з приводу віковичних втрат і страждань українців. Хоча, інколи не так важливо “бути собою” вчорашнім, ніж шукати модулі суспільних перетворень і змінюватися разом з ними [5, с. 128].

Схожу думку висловлює й відомий німецький філософ Юрген Габермас. Досліджуючи проблеми формування європейської ідентичності, Габермас зокрема зазначає: “...наше завдання полягає не лише в тому, щоб переконатися у спільному походженні з часів Європейського Середньовіччя,

---

а й у тому, щоб розвинути нові політичні амбіції (авт. редакція. У зазначеному в посиланні варіанті перекладу статті Ю. Габермаса застосовується словосполучення “нова політична самовпевненість), які б відповідали ролі Європи у світі XXI століття” [2, с. 68].

Ю. Габермас вважає, що в майбутньому в європейській культурі може відбутися диференціація загальної політичної культури й відособлених національних традицій у мистецтві, літературі, історіографії, філософії тощо. Європейський конституційний патріотизм, на думку філософа, має постати на підставі різних інтерпретацій, які відповідають тим самим універсалістським правам і конституційним принципам але в контексті різних національних історій [2, с. 67-68].

Незважаючи на значну кількість наукових доробок, присвячених тим чи іншим аспектам зазначеної проблеми, питання щодо можливих шляхів подолання внутрішніх протиріч множинної ідентичності в умовах, коли принцип виключної політичної або культурної приналежності кожного окремого індивіда до однієї держави поступово втрачає свою актуальність, все ще залишається відкритим і потребує подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

З цього погляду надзвичайно важливим видається наукове обґрунтування концептуальних основ сучасної гуманітарної політики в руслі забезпечення дійових механізмів колективної та індивідуальної ідентифікації на основі самоорганізації, толерантності, діалогу культур, що і є одним з основних завдань даної публікації.

Національно-культурній ідентичності належить особлива роль як чиннику побудови консолідуючих ціннісних систем, що об'єднують типів орієнтацій, соціалізації на ґрунті взаємодії. Соціальні колективи лише тоді є тривкими, коли їхні члени добровільно згуртовуються навколо цінностей культури. Саме культура є тим генетичним кодом, яка забезпечує розвиток людства в руслі створених ним упродовж тривалої еволюції традицій і цінностей.

Отже, можна стверджувати, що національно-культурна ідентичність у цілому все ще здатна забезпечити необхідну ступінь стійкості взаємовідносин між людьми, уможливити їх залучення до життя спільноти. Відтак основоположне значення культури для формування нації не заперечує можливості гармонійного співіснування різноманітних культур, що є її складовими. Відповідний підхід не руйнує їх своєрідності, а навпаки поєднує різні культури в межах однієї держави в національно-культурну цілісність. З аналогічним феноменом стикається багато країн і пошук шляхів розв'язання проблеми, пов'язаної з гетерогенністю, виявляється успішним там, де він ведеться в руслі полікультурності [5, с. 48]. Так, Швейцарія є прикладом того, як спільна політико-культурна самоідентифікація вирізняється на тлі культурних орієнтацій різних національностей.

На наш погляд, у концептуальному плані саме мультикультуралізм

може стати альтернативою іншим принципам співіснування у складних за своїм етнокультурним складом спільнотах. Ця концепція, як з урахуванням не зовсім успішного досвіду її реалізації в США, так і позитивних моделей канадського корпоративного мультикультуралізму, здатна виступити основою щодо вирішення проблеми спільного проживання представників різних етнічних груп на одній території. Національна ідентичність базується на синтезі соціальних, культурних, політичних ідей і цінностей, що досягається в результаті взаємодії різних конкуруючих моделей ідентичності.

У багатьох країнах важливою складовою національної ідентичності є етнічна та релігійна ідентичності. Ядро національної ідентичності складає культура – потужний інтегруючий символічний ресурс, у силу чого культурна ідентичність, на відміну від громадянської ідентичності (громадянської приналежності до конкретної держави), здебільшого є результатом особистісного вибору людини. Однак, це не виключає участі держави в процесі будівництва національно-культурної ідентичності. Так, у Китаї, Іспанії, Мексиці, Нігерії та багатьох інших країнах за відсутності етнічної та мовної єдності вдалося сформувати концепцію єдиної нації. Формуючи особливий символічний простір, насичений ціннісно-смысловим змістом, закріплюючи образи, норми й стилі, передаючи міфи та історії, держава інтегрує соціокультурний простір, створюючи необхідні умови для соціальної взаємодії й особистісної самореалізації.

Якими є перспективи національно-культурної ідентичності, якщо йти шляхом поєднання громадянської та етнічної ідентичності в межах так званої моделі “демократичного громадянства”? Можливість повного та безконфліктного подолання протиріч, на жаль, виглядає дещо сумнівно, оскільки, з одного боку, людина ідентифікує себе за приналежністю до певної держави, з іншого – до етнічної спільноти. Однак за умови правової рівності громадян, яка є центральною характеристикою громадянської ідентичності, їх особистісні характеристики – стать, етнокультурна та релігійна приналежність – не повинні мати принципового значення. При цьому збереження культурних відмінностей здатне стати творчим імпульсом до розвитку несхожих культур [3, с. 73-74].

Перспективи ідеї багатокультурності, здатної забезпечити захист культурних особливостей різних етнічних груп від вирівнюючого ефекту світового інтеграційного процесу, в Україні оцінюються неоднозначно. Це зайвий раз спонукає звернутися до розуміння нації як спільноти громадян держави (за прикладом Франції, Великобританії, США). При такому трактуванні нація не розуміється як етнокультурна спільнота, а корелює в першу чергу з громадянством і є об'єднувальним символом. Національно-громадянська ідентичність, у свою чергу, включає в себе не лише лояльність по відношенню до держави, але й отожднення себе з громадянами країни, уявлення про цю спільноту, відповідальність за долю країни й почуття, що відчуваються у зв'язку з цим (гордість, образа, розчарування, песимізм або

ентузіазм). Так само, як і в локальній, етнічній ідентичності, тут присутні когнітивні, емоційні та регулятивні елементи [4, с. 218]. Спроба віднайти основи позитивної сумісності національно-громадянської ідентичності з етнічною призводить до необхідності більш широкого розуміння останньої: не лише як ототожнення, але й як уявлення про свій народ, його мову, культуру, територію, інтереси, а також емоційного відношення до них і за певних умов готовності діяти в ім'я цих уявлень [4, с. 219].

Російський дослідник В. Тишков з цього приводу зокрема зазначає, що лише після усвідомлення фундаментальної неспроможності ідеї держави-етносу й лише після визнання формули народу країни як багатоетнічної громадянської нації можна вести подальшу дискусію щодо національних цінностей [6].

Слід урахувати, що в умовах глобалізації етнічна ідентичність асоціюється з проявами традиційності, а громадянська – із сучасністю. На наш погляд, перспективи такої аналогії не позбавлені політичних підстав, однак очевидна також складність впровадження в суспільну свідомість запропонованого варіанта, оскільки у теперішній час проблему громадянської ідентичності взагалі неможливо вирішити без ґрунтовного аналізу кожної конкретної ситуації. Річ у тім, що деякі сучасні національні держави надають людині можливість офіційно набувати громадянства двох-трьох країн одночасно, що підтверджується правовими документами. Однак навіть таким чином індивід не вкладається в рамки однієї конкретної національно-культурної ідентичності. О. Астафєва пропонує визначати громадянську ідентичність людини, що народилася в одній країні, проживає – в іншій, а працює – у третій, як “мерехтливу”. І тут важливо розуміти, що незважаючи на те, що відповідний тип ідентичності є ознакою часу, загалом така ситуація значно ускладнює процес становлення громадянської ідентичності [1].

Іншим принципово важливим моментом є проблема співвідношення національно-культурної та релігійної ідентичності, яка також потребує серйозного теоретичного обговорення. Досить цікавою з цього приводу видається позиція відомого американського політолога Ф. Фукуями. Аналізуючи американську схильність до об'єднання, Фукуяма вбачає її основну причину в сектанській природі протестантизму [7, с. 467]. На думку політолога, заборона встановлення державної релігії на федеральному рівні, закріплена в американській конституції, сприяла тому, що принцип розділення церкви та держави шанувався як священний. І хоча в більшості європейських країн було реалізовано принцип “одержавлення” релігії з метою підтримки єдиної національної та конфесійної ідентифікації, в основі якої намагання залучити громадян до співіснування не лише в межах єдиної політичної системи, але й загальної культури, реальна ситуація видавалась не такою вже позитивною. “У країнах з офіційною церквою, де релігійна ідентичність обирається не з власної волі, а за фактом народження,

---

люди схильні не лише до секуляризму, але й в багатьох випадках до відкритого антиклерикалізму. Навпаки, громадяни країн, що не мають офіційної церкви, зазвичай ведуть більш щире релігійне життя” [7, с. 467-468]. Згідно з Ф. Фукуямою, навіть коли протестантські общини розчинились у суспільстві, тобто частково секуляризувались, специфічні протестантські риси (здатність до самоорганізації та співробітництва) перетворились на загальнонаціональні.

Розглянута точка зору дозволяє дійти висновку, що відношення до релігії як до частини національної культури в певні періоди історії в кожній конкретній країні здатне виконувати інтегративні функції. У теперішній час, незважаючи на серйозні соціокультурні зміни, релігійний фактор часто розглядається вкупі з етнічним. Більш того, на думку того ж Ф. Фукуями, у країнах Східної Європи намітилося посилення етнічності, що пов’язується з відсутністю альтернативних форм суспільного устрою. Громадянське суспільство виводить на історичні рубежі новий тип громадянської ідентичності, що не обмежується, як це було раніше, лише своєю співпричетністю до держави.

Отже, динаміка соціокультурних змін, пов’язана з переглядом численними державами свого місця у світових процесах в умовах розвитку глобалізації, обумовила процес реструктуризації колективних ідентичностей. Якщо на індивідуальному рівні можна говорити про превалювання ускладненої моделі “множинної ідентичності”, гнучкої, відзначеної швидкими змінами ієрархії цінностей, норм, переваг, то колективні ідентичності також є багаторівневими та такими, що припускають сполучення різних типів ідентичностей, які доповнюють і змінюють одна одну. У сучасному світі склались різні типи ідентифікаційних моделей, що відрізняються за станом їх ідентифікаційного ядра. Так, О. Астафєва пропонує розрізняти домінантний, лімінальний та когерентний ідентифікаційні типи [1].

У багатьох демократичних країнах підтримуються певні колективні ідентичності, що утворюють ядро з домінантним ідентифікаційним типом. Ядро може включати в себе два-три обов’язкових компоненти, обраних з широкого спектру колективних ідентичностей (національна, громадянська, регіональна (територіальна), культурна, етнічна, релігійна, транснаціональна та ін.), при цьому інші будуть знаходитись “на периферії” ідентифікаційної моделі. Усередині ядра, як правило, досягається узгодженість ідентичностей, однак між “ядерними” ідентичностями та периферійними може виникати певне напруження. Однак слід урахувати, що реальна ідентичність не існує у вигляді жорстких моделей.

У державах, які переживають перехідний з соціокультурної та цивілізаційної точки зору період та знаходяться у процесі пошуку власної ідентифікаційної моделі, переважає лімінальний тип, що характеризується слабким ядром, а подекуди повною його відсутністю. Це відображає значну

нестійкість моделі національної ідентичності, що роздирається протиріччями між етнічними та релігійними ідентичностями, культурними, транснаціональними й релігійними, релігійними та гендерними тощо. Близьким до цього можна вважати модифікацію лімінального типу – “мерехтливу ідентичність”, також тип нестабільної за своєю структурою ідентичності, однак з уже означеним позитивним спрямуванням на формування домінантного ядра. Така модель сполучає ідею збереження ідентичності з невідоротністю її змін, що здійснюються без розривів і штучних конструкцій і може бути реалізована у найкоротші історичні строки.

Найбільш перспективним і таким, що відповідає моделі ефективного діалогу культур та їх успішної взаємодії в умовах глобалізації, є когерентний тип множинної ідентичності, де вся ідентифікаційна матриця функціонує на принципах узгодженості та взаємної доповнюваності багаторівневої системи ідентифікацій. Відповідна конструкція також не є єдино вірною: соціокультурна динаміка зумовлює її гнучкість, однак за умови збереження цілісності та загальних конкурів конфігурації.

Укріплення колективної ідентичності в Україні, особливо в умовах глобалізації, має слугувати основою для формування громадянського суспільства з його міцною соціальною солідарністю та відчуттям самототожності. Національно-культурна ідентичність не може оформлюватись тільки в процесі соціальної самоорганізації. Як демонструє зарубіжний досвід, це потребує не лише підтримки з боку держави, а й спільних зусиль різних інститутів громадянського суспільства, спрямованих на укріплення соціальної держави, розширення демократичних ініціатив і форм участі громадян. Побудова національно-культурної ідентичності, що не заперечує різноманіття етнокультурних та інших видів колективної ідентичності, завдання досить складне, однак здійснене. Тим більш, що його реалізація стане реальним кроком на шляху укріплення української державності та соціальної солідарності суспільства.

Література:

1. *Астафьева О. Н.* Транснационализация культурного пространства: государство и проблемы координации коммуникативных стратегий / О. Н. Астафьева // Человек, культура, общество в контексте глобализации. – М., 2007. – С. 5–11.
  2. *Габермас Ю.* Громадянство і національна ідентичність / Юрген Габермас // Умови громадянства : зб. ст. / за ред. Варта ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 49–70.
  3. *Дмитриев А.* Миграция: конфликтное измерение / А. В. Дмитриев. – М., 2006. – 432 с.
  4. *Дробижева Л.* Национально-гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости / Л. Дробижева // Россия реформирующаяся. Ежегодник ; отв. ред. М. К. Горшков. – Вып. 7. – М. :
-

Институт социологии РАН, 2008. – С. 214–228.

5. *Нагорна Л.* Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. Нагорна. – К., 2011. – 272 с.

6. *Тишков В.* Онациональном идеале и ценностях / В. А. Тишков // Вестник Российской нации. – 2009. – № 3 (5). – С. 40–48.

7. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукума ; пер. с англ. – М., 2004. – 730 с.

Надійшла до редколегії 02.04.2014 р.